
نظریه صورت در فلسفه ارسطو

مهدی قوام‌صفری
(گروه فلسفه دانشگاه تهران)

www.ketab.ir

انتشارات حکمت
تهران، ۱۳۹۸

www.ketab.ir

سرشناسه: قوام صفری، مهدی، ۱۳۳۹
عنوان و نام پدیدآور: نظریه صورت در فلسفه ارسطو/ مهدی قوام صفری
مشخصات: تهران، حکمت، ۱۳۹۴، ۴۲۴ صفحه
شابک: 978-964-8713-92-3
فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا
یادداشت: واژه نامه
یادداشت: کتابنامه ص. [۴۰۵] - ۴۱۱؛ همچنین به صورت زیر نویس.
یادداشت: نمایه.
موضوع: ارسطو، ۳۸۴-۳۲۲ ق.م. -- نقد و تفسیر
موضوع: Aristotle -- Criticism and interpretation
موضوع: صورت (فلسفه)، Form (Philosophy)
موضوع: فلسفه یونانی، *Philosophy, Greek
موضوع: مشائیان، Peripatetics
رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ۹ن ق/ ۴۸۵ B
رده بندی دیویی: ۱۸۵
شماره کتاب شناسی ملی: ۴۹۳۹۹۰۱

مجلس اُفلسفه، تنمیه کیهان

در خدمت جامعه روحانیه
(نایب و دانشیار، محفله هیئت)

شرکت

تهران، خیابان انقلاب، ابتدای ابوریحان، شماره ۹۴۰، کدپستی: ۱۳۱۵۶۹۴۱۶۴

تلفن: ۶۶۴۰۶۵۰۵ / ۶۶۴۶۱۲۹۲ / ۶۶۴۱۵۸۷۹

سامانه پیام کوتاه: ۹۸۷۰۹۹۵۰

www.hekmat-ins.com

hekmatpub

info@hekmat-ins.com

hekmatpub

نظریه صورت در فلسفه ارسطو

نویسنده: مهدی قوام صفری

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

چاپ چهارم (ویرایش جدید): ۱۳۹۸ ش. ۱۴۴۱ ق.

شمارگان: ۴۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۱۳-۹۲-۳

حروفچینی و صفحه‌آرایی: واحد تولید حکمت

چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر کیمیای حضور

(کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است)

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه (از قبیل چاپ، فتوکپی، الکترونیکی،

صوت و تصویر) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

۸۰۰۰۰ تومان

فهرست

- یادداشت مؤلف بر ویراست دوم
- پیش‌گفتار چاپ دوم
- پیش‌گفتار چاپ نخست
- اختصارات به کار برده شده در مورد آثار ارسطو
۱. صورت به مثابه جوهر
- الف. مقولات
- ب. مابعدالطبیعه
۱. ماده
۲. شیء ملموس مرکب از ماده و صورت به عنوان کلی
۳. صورت
- جدایی صورت‌ها
- «این» بودن صورت
۴. کلی
- صورت نه کلی است نه جزئی
- ابن سینا و مسئله کلی یا جزئی بودن صورت
- اعتبارات ماهیت
- دو دیدگاه در مورد فلسفه ارسطو: تحول‌گرائی و وحدت‌گرائی
- اصل فردیت: ماده یا صورت
۲. صورت به مثابه علت
۱. معنای علیت و ارتباط آن با پرسش «چرا»
۲. «چرا»های چهارگانه و پاسخ آنها
۳. علت صوری یا صورت
۴. انواع پیدایش

۸ نظریه صورت در فلسفه ارسطو

۵. دو معنای طبیعت
۶. علل چهارگانه در طبیعت و صنعت، و...
۷. نحوه انعکاس آموزه علل چهارگانه ارسطویی در فلسفه اسلامی
۸. صورت و پیدایش
۹. صورت و شکل
۱۰. صورت و تصادف: غایت‌گرایی ارسطویی
- یادداشت تکمیلی
- پیوست: پیش از سقراطیان و صورت
۳. صورت به مثابه فعلیت
۱. قوه و تصور آن در اسلاف ارسطو
۲. قوه و فقدان و صورت
۳. امر «بالقوه» به مثابه ماده
۴. فعلیت به مثابه صورت
۵. تقدم فعلیت بر قوه
- الف. تقدم زمانی
- ب. تقدم به لحاظ تعریف
- ج. تقدم به لحاظ جوهر
۶. صورت و ماده، فعل و قوه، خیر و شر
- یادداشت توضیحی
۷. صورت و مسئله حرکت
۱. ۷. تعریف حرکت
۲. ۷. فعلیت به دست آمده
۳. ۷. طبیعت و صنعت و غایت‌گرایی ارسطو
۴. ۷. آیا هدفمند بودن طبیعت امری آگاهانه است؟
۵. ۷. ضرورت مشروط و سازگاری آن با هدفمند بودن طبیعت
- یادداشت تکمیلی: شانس (تصادف) و خودانگیختگی
۸. صورت و کون و فساد
۱. ۸. تعداد اصول اولیه و اضداد نخستین، و اثبات ماده اولی (موله)
۲. ۸. ویژگی‌های ماده اولی
۳. ۸. عناصر چهارگانه
۴. ۸. علت‌های کون و فساد
۵. ۸. خدا و کون و فساد

۲۶۷	۹. صورت و رشد (نمو)
۲۶۷	۹. ۱. تفاوت رشد با انواع دیگر دگرگونی
۲۶۹	۹. ۲. معنی رشد (نمو)
۲۷۳	۴. صورت به مثابه نفس
۲۷۳	۱. تعریف نفس
۲۷۷	۲. بحثی در تعریف نفس (یادداشتی روش شناختی)
۲۸۱	۳. نفس و «علت، غایت، فعلیت، اصل»
۲۸۳	۴. نظریه صورت بودن نفس و مسئله تناسخ
۲۸۵	۵. قوای نفس و وحدت آن، و سلسله مراتب موجودات زنده
۲۹۰	۶. نفس انسانی، نوس
۳۰۰	۷. اتحاد عاقل و معقول
۳۰۶	۸. عقل سازنده (به اصطلاح، فعال)
۳۱۶	یادداشت انتقادی
۳۲۱	۵. صورت و معرفت
۳۲۲	۱. ادراک حسی (احساس و صورت)
۳۳۰	۲. استقراء و صورت
۳۴۵	۳. تعریف و صورت
۳۵۱	۴. برهان و صورت
۳۵۷	۶. صورت و الهیات: خدا و صورت های محض
۳۵۸	۱. صورت محض
۳۶۳	۲. شمار محرک های غیرمتحرک (صورت های محض)
۳۸۰	۳. محرک نخستین خداست
۳۸۶	۴. فعالیت خدا
۳۸۶	الف. تعقل خدا
۳۹۳	ب. خدا و تحریک آسمان
۳۹۷	۵. خدا، انسان، جهان
۴۰۵	کتاب شناسی
۴۱۳	واژه نامه یونانی - فارسی
۴۱۷	واژه نامه فارسی - یونانی
۴۲۱	نمایه

پیش‌گفتار چاپ دوم

انتشار چاپ دوم نظریه صورت در فلسفه ارسطو این فرصت کوتاه را به من می‌دهد که بر یکی از نکات بیان شده در آن دوباره تأکید کنم. در فاصله بین چاپ نخست و انتشار دوباره کتاب، نتایج بیان شده در آن از راه‌ها و مواد دیگری نیز به‌طور متناوب در کلاس‌های درس فلسفه ارسطو دوباره استنتاج شده است، به‌گونه‌ای که می‌توان گفت که برای پاره‌ای از استدلال‌های موجود در آن حتی برهان‌های قوی‌تری می‌توان در مجموعه آثار موجود ارسطو یافت. یکی از این استدلال‌ها، استدلال برای این است که برخلاف تصور رایج در میان مفسران آثار ارسطو، نه ماده، بلکه صورت اصل فردیت است؛ و این مسئله‌ای است که بخش فرعی پایانی فصل نخست کتاب عهده‌دار تبیین آن است. بیان صریح ارسطو درباره اصل فردیت بودن صورت جایی برای تفسیر باقی نگذاشته است. در اینجا می‌خواهم دو مورد از آشکارترین سخنان او در باب نسبت ماده و صورت بیاورم. او در مابعدالطبیعه (بتا، ۶، ۱۰۴۵ الف ۲۹-۲ ب ۲) می‌نویسد:

همه چیزهایی که ماده ندارند، نه ماده معقول و نه ماده محسوس، هریک به صرف این واقعیت ذاتاً چیزی واحد است، همان‌گونه هریک ذاتاً موجود است.

ارسطو چند سطر بعد بر پایه همین سخنش می‌گوید:

بنابراین سبب دیگری برای فرد بودن هریک از اینها وجود ندارد (ب ۵).

علاوه بر این، او در سطرهای پایانی همین فصل بتا، که فصل پایانی آن است به نکته دیگری در باب ماده و صورت تصریح می‌کند که صراحت موجود در آن شاید بی‌نظیر باشد:

ماده قریب و صورت، یکی و واحد هستند، یکی بالقوه موجود است یکی بالفعل.^۱

شواهد دیگری وجود دارد؛ برای نمونه در ادامه همین نکته یک سطر بعد ارسطو دوباره تصریح می‌کند:

هر چیزی واحد است، و بالقوه و بالفعل نیز به یک معنا یکی هستند (ب ۲۱-۲۲).

بعد فصل مورد نظر و در حقیقت کتاب *اتا* را با این جمله قشنگ به پایان می‌آورد: چیزهایی که ماده ندارند، معنی جملات واحد‌ها هستند (ب ۲۵-۲۴).^۲

کسانی که با قلم ارسطو آشنا هستند، احتمالاً با من موافق خواهند بود که صراحت این جملات او و دلالت روشن و بی‌نیاز از تفسیر آنها، برای کسی که در صدد نشان دادن این نکته که صورت اصل فردیت است، به اندازه می‌تواند مایه خوشحالی باشد. بسیار رخ داده است که ارسطو نکته روشنی را پیچیده‌تر از آن بنویسد که طبیعت نکته اقتضا می‌کند. اما خوشبختانه او این نکته مورد بحث ما را، که طبیعتش اندکی مقتضی پیچیدگی است، با این همه روشنی و صراحت و مکرر نوشته است. با این همه مایه شگفتی خواهد بود اگر کسی، آن هم کسی که در سطحی بسیار بالا با آموزه‌های فلسفی ارسطو آشناست، بعد از دیدن این جملات باز این را بر زبان و قلمش بیاورد که در نظام فکری ارسطو ماده اصل فردیت است.

این‌گونه دیدن صورت پیامدهایی دارد که پاره‌ای از آنها در متن کتاب آمده

۱. مابعدالطبیعه، بتا، ۶، ۱۰۴۵ ب ۲۰-۱۸:

Εσχατη υλη και η μορφη ταυτο και εν, <το μεν> δυναμει, το δε ενεργεια.

2. *οσα δε μη χει υλην, παντα απλως οπερ εν τι.*

است. در اینجا تنها به یکی از پیامدهای آن اشاره می‌کنم که با نظر به نسبت انسان با چیزهای دیگر و با انسان‌های دیگر اهمیت بسیار دارد: تفاوت‌های فردی موجودات با یکدیگر، چه در میان جانداران و چه در میان موجودات بی‌جان و حتی در میان افراد به اصطلاح یک نوع، به واقع بسی ژرف‌تر از آن است که بتواند در نظر اول در نظر آید. هر صورتی هویتی واحد و بی‌نظیر است و طبقه‌بندی و مقولات‌سازی‌های رایج از موجودات نمی‌تواند نافی تفاوت‌های فردی آنها باشد. البته زندگی، در رده‌های مختلف آن، بدون مقوله‌بندی ممکن نیست و محققان بسیاری در رشته‌های مختلف دانشگاهی و در پژوهش‌های میان‌رشته‌ای به ارزش مقوله‌بندی پی برده‌اند، اما تأکید بیش از اندازه بر مقوله‌بندی و نفی به اصطلاح تشکیک ماهیت احتمالاً قابل مناقشه است.

در اینجا همه همکاران محترم و دانشجویانی را که درباره این کتاب با من گفت‌وگو کرده‌اند یاد می‌کنم و سپاس‌گزار آنها هستم.

و ما بی من نعمة فمن الله

الحمد لله رب العالمین، اولاً و آخراً

مهدی قوام‌صفری

دانشیار دانشگاه تهران

تهران، بهمن ۱۳۸۷